

ZEYDİLER

mek zorunda kaldılar. Bâtınî saldırılarının şiddetle tırmanması sebebiyle imamlar dikkatlerini bu yöne çevirdiler. Yemen Zeydî İmamı el-Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza, *er-Risâletü'l-âlime bi'l-edilletü'l-hâkime* adlı eserinde, Zeydî âlimlerinden Hâdî el-Hukaynî ve Ebû'r-Rızâ el-Kisumî'nin Bâtınîler'le ilişki kurulmasına cevaz vermediklerini ve bu yüzden Bâtınî suikastçıların hedefi durumuna geldiklerini dile getirmektedir. Nitekim Bâtınîler, Deylem Zeydî imamlarından bazılarını öldürdüler. Bazı imamlar da onların tehdidi yüzünden uzun yıllar saklanmak zorunda kaldılar. Nâtık-Bilhak çoğunluğun kabulüne göre on üç yıl süren imamlığı süresince siyasi faaliyetlere ilgi duymamış, devrin idarecilerine karşı ılımlı bir politika izlemiş, Deylem'de veya daha kuvvetli rivayetlere göre Âmül'de vefat etmiştir (424/1033).

Aralarındaki iç mücadelenin yanı sıra güçlü Bâtınî tehdidi Deylem ve Gilân Zeydîleri'ni iyice zayıflatmıştı. Buna rağmen bölgedeki mevcudiyetlerini X. (XVI.) yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdürmeyi başardılar. Nitekim Gilân'daki son Zeydî yönetimi olan Âl-i Kârkîyâ emirlerinden Ali b. Emîr Kiyâ, Lâhicân'ı zaptettiğinde (769/1368) oradaki Zeydî âlimleri onu şer'î imam olarak tanıdıklarını ve kendisine resmî bağıllıklarını ilân etmişlerdi (Zahîrüd-dîn-i Mar'aşî, s. 41). Ali Kiyâ'nın öldürülmesinin (791/1389) ardından iç mücadeleler başladı. Rızâ Kiyâ (1395-1425), Karakoyunular'a tâbi olan Nâsır Kiyâ (1429-1447) ve oğlu Muhammed b. Nâsır (1447-1478) döneminde bölgede istikrar hâkimdi. Zaman zaman komşularının işgaline uğrayan bölge XVI. yüzyılın başlarında Safevîler'in eline geçti. Çok zayıflamış olan Zeydîlik, Safevî baskılarına karşı kimliğini koruyamadı ve zamanla Safevîler'in mezhebi İmâmiyye Şiîliği'ne (İsnâaşeriyye) dönüşerek ortadan kalktı. Nûrullah Şuşterî, Sultan Emîr Kiyâ Ahmed Han ve tebaasının çoğunun 933 (1526-27) yılında Zeydîliği terketmiş olduklarını söyler (*Mecâlisü'l-mü'minîn*, II, 378).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû İshak es-Sâbî, *el-Müntezac min Kitâbi't-Tâcî* (nşr. W. Madelung, *Ahbârü e'immeti'z-Zeydiyye* içinde), Beyrut 1987, s. 37-43; Sâhib b. Abbâd, *Nuşretü mezâhibi'z-Zeydiyye* (nşr. Nâcî Hasan), Beyrut 1981, s. 14; İbn Miskevî, *Tecâribü'l-ümem*, I, 276; VI, 207-210, 216; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde fi târihi e'immeti's-sâde* (nşr. W. Madelung, *Ahbârü e'immeti'z-Zeydiyye* içinde), Beyrut 1987, s. 103-114; Hâkim el-Cüşemî, *Nûhâb min Kitâbi Cilâ'i'l-ebşâr* (a.e. içinde), s. 123-133; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1975, I, 156-157; İbn İsfendiyâr, *Târihi Taberistân* (nşr.

Abbas İkbâl), Tahran 1320 hş., I, bk. İndeks; Humeyd b. Ahmed el-Muhallî, *el-Hadâ'iku'l-verdiyye fi menâkibi e'immeti'z-Zeydiyye* (nşr. W. Madelung, *Ahbârü e'immeti'z-Zeydiyye* içinde), Beyrut 1987, s. 262-335; Ebû Muhammed Yûsuf b. Muhammed el-Hacûrî, *Ravzatü'l-ahbâr* (a.e. içinde), s. 375; Zehebî, *A'lâmü'n-nubelâ*, XIII, 136-137; XVI, 114-116; Zahirüddîn-i Mar'aşî, *Târihi Gilân ve Deylemistân* (nşr. Menûçihri Sütüde), Tahran 1364 hş., s. 18, 27, 41; Şuşterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1375 hş., II, 378; *Ahbârü e'immeti'z-Zeydiyye* (nşr. W. Madelung), Beyrut 1987; Ebû'l-Feth Hekîmîyân, *'Aleviyyân-ı Taberistân*, Tahran 1368 hş., tür.yer.; İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiîlik", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 70-103; İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", a.e., s. 557; Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şiasî'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârlık, İstanbul 2000*, s. 136; Yusuf Gökâl, *Zeydîlik ve Taberistan'da Yayılması* (yüksek lisans tezi, 2002), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hasan Kurt, *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Ankara 2002, s. 103-110; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmanîler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, s. 99-100; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri, Gümüşhane 2012*; Khanoglan Hacıyev, *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddövlü Dönemi (334-356/945-967)*, (doktora tezi, 2012), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 270-280; W. Madelung, "Abû İshâq al-Sâbî on the Alids of Taberistân and Gilân", *JNES*, XXVI (1967), s. 47; a.mlf., "Zaydiyya", *EI*² (İng.), XI, 478-479; M. S. Khan, "The Early History of Zaydî Shi'ism in Daylâmân and Gilân", *ZDMG*, CXXV (1975), s. 301-314; Adem Arıkan, "Gilân'da Son Zeydî Yönetim (Âl-i Kârkîyâ)", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20, İstanbul 2009, s. 1-26; R. Strothmann, "Zeydiyye", *İA*, XIII, 549-550.

HASAN YAŞAROĞLU

ZEYDİLER

(الزيدية)

Zeydîliğin
Yemen'de kurulan kolu.

Zeydîler'in, kendine özgü bir sosyokültürel yapısı olan Yemen bölgesine intikal edip devlet kurmalarından itibaren günümüze kadar devam eden varlığı, siyasi bakımdan dönem dönem muğlak ve istikrarsız bir seyir izleyerek kesintilere uğramıştır. Bu seyir I. Zeydî İmamlar Devleti, II. Zeydî İmamlar Devleti ve sonrası, Osmanlı hâkimiyeti ve son dönem olmak üzere başlıca dört dönem halinde ele alınabilir. Yemen'de Zeydî imâmeti ayrıca Ressîler ve Kâsımîler şeklinde iki döneme ayrılabilir. Zeydîliğin Yemen'deki kurucusu Yahyâ b. Hüseyin'in doğum yeri olan Medine yakınındaki Ress dağına nisbetle Ressîler, 1006'dan (1597) sonraki dönem ise Kâsım b. Muhammed'e nisbetle Kâsımîler diye adlandırılır.

I. Zeydî İmamlar Devleti (897-1052). Zeydîler'in Yemen'deki ilk siyasi faaliyetleri Hz. Hasan'ın soyundan Yahyâ b. Hüseyin'in 280 (893) yılında Yemen'e gelmesiyle başladı. Yahyâ bazı kabile önderlerinin, aralarındaki ihtilâfları çözmesi için kendisini davet etmesi üzerine Yemen'e gitti. İlk vardığı Sa'de'de bir süre kalıp karışıklıklara son verdi. Bir müddet San'a yakınlarındaki Şerefe'de kaldıktan sonra kendisine tâbi olanlar arasında itaatsizlik çıkınca Hicaz'a döndü. Ancak Yemenliler kendisine elçi gönderip Karmatîler'le mücadele etmesi için onu tekrar davet edince 6 Safer 284'te (15 Mart 897) Sa'de'ye ulaşarak "emîrül-mü'minîn" unvanı ve Hâdî-İlelhak lakabıyla halktan biat aldı. Böylece yaklaşık on bir asır sürecek olan Yemen Zeydî imâmeti kurulmuş oldu. Sa'de'de hâkimiyetini sağlamlaştırarak Yemen'de siyasi birlik oluşturmaya çalışan Hâdî-İlelhak, Necran, Hayvân ve Esâfîr gibi şehirleri egemenliği altına aldı. 288'de (901) Abbâsîler'in San'a valisinin şehri kendisine terketmesinin ardından Zemâr ve Ceysân'ı da ele geçirdi. 293'te (906) San'a'nın Karmatîler tarafından zaptedilmesi üzerine onlarla mücadeleye girişip birkaç defa şehri ele geçirdi, fakat 298'de (911) vefat etti. Hâdî-İlelhak, sadece siyasi bakımdan değil kalemeye aldığı eserlerle ve fetvalarıyla fikrî bakımdan da Zeydîliğin halk arasında yayılmasında önemli rol oynadı. Zeydîler'in başşehri ve davetlerinin merkezi olan Sa'de bu tarihten itibaren hem ilmî hem iktisadî açıdan büyük gelişme gösterdi. Hâdî-İlelhak'tan sonra imâmetini ilân eden oğlu Ebû'l-Kâsım Muhammed el-Murtazâ hâkimiyetini Havlân'a kadar genişletti, ancak 301 (913) yılında idareyi kardeşi Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ en-Nâsır'a bıraktı. Nâsır Ahmed, Karmatîler'e karşı üstünlük kazanmasına rağmen Ya'furîler tarafından yenilgiye uğratıldı (322/934). Ardından oğulları arasında baş gösteren anlaşmazlıklar her ikisinin de sonunu getirdi ve devlette ciddi siyasi zaafılar ortaya çıktı (366/976).

Devletin yeniden canlilik kazanması, Mansûr-Billâh Kâsım b. Ali el-İyânî'nin 389 (999) yılında imâmetini ilân etmesiyle başladı. Çevredeki yerleşim merkezlerinde egemenliğini pekiştiren Mansûr-Billâh'ın vefatından (393/1003) sonra Mehdî-Lidînilâh lakabını alan genç yaşta oğlu Hüseyin b. Kâsım imâmeteye geçti. Birçok eser telif eden ve Zeydî düşüncenin gelişmesine katkı sağlayan Hüseyin b. Kâsım kendisinin beklenen mehdî olduğu yönündeki

görüşleri yüzünden tepki çekti. Onun sa-
vaşta öldürülmesinin (404/1013) ardından
imâmette yirmi yıldan fazla sürecek bir
fetret devresi başladı. Bu esnada Hüseyin
b. Kâsım'ın ölmediğini iddia eden aile-
si ve taraftarları ona nisbetle anılan Hü-
seyniye adlı bir grup oluşturdular. Hüseyin
'in ağabeyi Ca'fer ve onun iki oğlu ta-
rafından yayılan Hüseyniye fırkası, mer-
kezden uzak bölgelerde sınırlı bir taraftar
bulduysa da siyasî bir güç haline gelemedi
ve sonraki dönemlerde ortadan kalktı. Ebû
Hâşim Hasan b. Abdurrahman'dan sonra
1039'da Ebû'l-Feth ed-Deylemî, en-Nâsır-
Lidînillâh unvanıyla imâmetini ilân ederek
devletin başına geçti. Deylemî'nin 1052'de
vefatı üzerine İsmâîlî-Fâtımî bir çizgiye
sahip Suleyhîler bölgeye hâkim oldu.
Zeydîlik ise siyasî gücünü kaybetti (bu
dönemin imamlar listesi için bk. *el-Mev-
sû'atü'l-Yemeniyye*, II, 1520). Diğer taraf-
tan, kaynaklarda farklı rivayetler bulun-
makla birlikte ağırlıklı görüşe göre Mansûr
el-İyânî zamanında Ali b. Mahfûz ile Ali
b. Şuhr arasında arazların mahiyeti
üzerine çıkan tartışma giderek zümreleş-
meye yol açmış, ilkinin görüşlerini kabul
edenler Mutarrif eş-Şihâbî'ye nisbetle Mu-
tarrifiyye, ikincisinin görüşlerini benimse-
yenler Mukhtâriyye adıyla anılmıştır. An-
cak her ikisi de güçlü bir varlık gösterememiştir.

II. Zeydî İmamlar Devleti (1138-1538)
ve **Sonrası.** Suleyhîler karşısında iktidarı
kaybetmiş olmalarına rağmen dinî düşün-
celerini canlı tutmaya devam eden Zeydîler
imâmet anlayışlarının verdiği dinamizmin
de etkisiyle yeniden güç kazandılar ve 532'de
(1138) Yahyâ b. Hüseyin'in torunlarından
Ahmed b. Süleyman'ın Mütevekkil-Alellah
lakabıyla imâmetini ilân etmesi üzerine II.
Zeydî İmamlar Devleti'ni kurdular. İlmî ve
edebî kişiliğiyle de tanınan Mütevekkil-Alellah
Süleyman 540'ta (1145) mücadelesini hızlandırdı
ve Sa'de ile Necran'dan sonra San'a'yı da
zapt ederek egemenliğini 566 (1170) yılına kadar
sürdü. Ardından Mansûr-Billâh Abdullâh
b. Hamza 583'te (1187) imâmetini ilân ettiyse
de imâmeti Zeydî ulemâsı tarafından ancak
daha sonraki yıllarda kabul edildi. Zemâr'ı
da ele geçiren Mansûr-Billâh 614 (1217) yılına
kadar hâkimiyetini devam ettirdi. Fakat Yemen'de
öteden beri bazı hânedanların egemenlik mücadelesi
dolayısıyla siyasî istikrar sağlanamıyordu,
Zeydîler de bundan etkilendi. Fâtımîler'e
tâbi olan Suleyhîler saltanatlarını 1098'le-
re kadar sürdürdü; ardından San'a ve çev-

resinde çoğunluğu Zeydî halktan oluşan
Hemdânîler kuruldu ve Zeydîler bunlara
bağlı olarak yaşadı. Zebîd ve çevresinde
1229-1454 yılları arasında Sünnî Resûlîler
hüküm sürdü, bunlar önce Eyyûbîler'e, ardından
Memlûkler'e bağlandılar. Zeydîler, siyasî gücü
kaybettikleri zamanlarda imâmet sistemini
işletmek suretiyle bir taraftan toplumun dinî
inanç ve yaşayışında diğer taraftan siyasî hayatında
etkili olmaya çalıştılar. Resûlîler ve Tâhirîler
devrinde kaynaklarda imâmet dönemleri kaydedilen
yirmi dört imam bu görevde bulundu
(*a.g.e.*, II, 1527-1528). İmamlar çıkardıkları
isyanlarla zaman zaman Resûlîler ve Tâhirîler
gibi hânedanlara büyük sıkıntılar yaşattılar.
1538'de Osmanlılar Yemen'e girdi. Ayrıca San'a
Zeydîleri'nden ayrılan Yahyâ Şerefeddin'in
912'de (1506) Kevkebân'da kurduğu hânedan
1569'da Osmanlılar'a tâbi oldu.

Osmanlı Hâkimiyeti (1538-1918). Osmanlılar'ın
1538'de Yemen'e girmesiyle Zeydîlik varlığını
bu süreçte farklı bir mecrada devam ettirdi.
Bölgede ilk Osmanlı hâkimiyeti 1538-1636 yılları
arasındadır. Zebîd'in başşehir olduğu bu
dönemde Osmanlı paşalarının bir kısmı fazilet
ve adaletleriyle halkın gönlünü kazanırken bazı-
larının idarî bakımdan beceriksizliği Zeydî
halkında isyan düşüncesi uyandırdı. İlk isyan
girişimi 1545'lerde başladı. Rıdvan Paşa 1565
tarihli bir hükümlerle Yemen'i idarî bakımdan
San'a ve Yemen vilâyetleri olarak iki bölgeye
ayırdı. Bu dönemde kişisel anlaşmazlıklar ve
birtakım adaletsizlikler yüzünden geniş çaplı
bir ayaklanma ortaya çıktı. Zeydî imamı Muhammed
b. Yahyâ el-Mutahhar (1556-1572) büyük başarılar
kazanarak Zebîd ve Tihâme bölgesi dışında
Osmanlı hâkimiyetine son verdi (975/1567). Aynı
yıl göreve getirilen Özdemiroğlu Osman Paşa
sağlıklı politikalar geliştirip halkın desteğini
kazandı ve kaybedilen bazı yerleri geri aldı.
Koca Sinan Paşa 1570'te büyük başarı göstererek
Yemen'i tekrar fethetti. Bundan sonra Zeydîler
Osmanlılar'a bağlandı, ancak isyanlar ve iç
karışıklıklar sürdü. Osmanlı Valisi Haydar Paşa'nın
İmam Muhammed b. Kâsım el-Müeyyed-Billâh'a
1629'da yenilmesiyle Osmanlı hâkimiyeti kesintiye
uğradı. Diğer taraftan 1597'de Hadîdülkâre'de
imamlığı ilân eden Kâsım b. Muhammed, Yemen'in
kuzeyindeki kabilelerden aldığı destekle büyük
bir isyan başlattı. Önce Osmanlı kuvvetlerine
yenilen Kâsım 1016'da (1608) tekrar harekete
geçti. Hâkimiyeti Ehnun, Azr, Vâdia ve Hayme
gibi bölge-

lerde Osmanlılar tarafından tanındı. İlerlemeye
devam eden İmam Kâsım Sa'de, Hamîr ve
Kevkebân gibi şehirleri de ele geçirdi. Bu
karışıklıklar 1635'te Osmanlılar'ın bölgeden
tamamen çekilmesine yol açtı. Ardından
Zeydî imamları tekrar etkili oldu, ancak
kabileler arasındaki problemlerin yol açtığı
dağınıklık son bulmadı. İmamlardan İsmâil
b. Kâsım Mütevekkil-Alellah, Muhammed
b. Ahmed el-Mehdî ve Abbas b. Hüseyin
el-Mehdî'nin imâmetleri nisbeten daha güçlü
ve daha etkili oldu.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa askerî gücü bölgeyi
tekrar Osmanlı hâkimiyetine bağlamayı başardı
(1872). Ancak Şerefeddin Muhammed b.
Abdullah el-Hâdî 1878'de imamlığını ilân edip
Osmanlılar'a karşı mücadeleye girdi. Onun
1890'da vefatının ardından imâmet yeniden
Hamîdüddin ailesine geçti. Muhammed b.
Yahyâ Hamîdüddin, el-Mansûr-Billâh lakabıyla
imam olunca Osmanlılar'a karşı mücadelesini
vefat ettiği 1904 yılına kadar devam ettirdi.
Bu arada, daha önce Hindistan yolunun
kontrolünü sağlamak amacıyla Aden'i işgal
eden İngilizler 1905'te Osmanlılar'la anlaşıp
Yemen'i ikiye böldüler. Güney Yemen
İngilizler'de kalırken Kuzey Yemen Osmanlılar'a
bırakıldı. Mansûr-Billâh'ın ardından oğlu
Mütevekkil-Alellah Yahyâ Hamîdüddin imâmete
geçti. İç karışıklıkların ve isyanların sürdüğü
bu dönem I. Dünya Savaşı'nın sonunda
Osmanlılar'ın Yemen'i tamamen terketmesiyle
neticelendi.

Son Dönem (1918-1962). Osmanlı kuvvetleri
Yemen'den çekildikten sonra Kuzey Yemen
resmen bağımsızlığını ilân etti, Güney Yemen
ise İngiliz işgalinde kaldı. Türkiye Lozan
Antlaşması'yla Yemen'deki fiilî durumu kabul
etti. İmam Yahyâ Hamîdüddin, Osmanlılar'ın I.
Dünya Savaşı'nda pek çok cephede savaştığı ve
yıpranmasından faydalanıp 1918'de San'a'yı
ele geçirdi; böylece uluslar arası siyasette
önemli bir başarı sağladı. İmam Yahyâ
1920'de kendini Yemen kralı ilân etti. Onun
hâkimiyeti 17 Şubat 1948 tarihinde öldürülmesine
kadar sürdü. Ardından oğlu Ahmed imâmete
geçti. İmam Ahmed bir taraftan sınırları koruma
altına alırken Batı'dan istediği iktisadî ve askerî
desteği göremeyince Doğu bloku ülkeleriyle
anlaşmalar yaptı. Ancak artan iç karışıklıklar
onu 18 Eylül 1962'de tahttan çekilmeye mecbur
bıraktı. Ardından oğlu Seyfülislâm tahta geçtiyse
de sadece dokuz gün tahtta kalabildi ve 27
Eylül 1962 tarihinde gerçekleşen bir darbe ile
tahttan indirildi ve cumhu-

ZEYDİLER

riyet ilân edildi. Böylece Yemen'de Zeydî imâmeti sona ermiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Alevî, *Siretü'l-Hâdî* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1972, tür.yer.; R. B. Serjent, "The Zeydis", *Religion in the Middle East* (ed. A. J. Arberry), Cambridge 1969, II, 285-301; Fadîle Abdülemîr eş-Şâmî, *Târîhu'l-fırkatî'z-Zeydiyye*, Bağdad 1394/1974, tür.yer.; M. Emîn Sâlih, *Târîhu'l-Yemeni'l-İslâmî*, Kahire 1975, s. 147-198; D. T. Gochenour, *The Penetration of Zaydi Islam into Early Medieval Yemen* (doktora tezi, 1984), Harvard University; Abdullah b. Abdülkerîm el-Cürâfî, *el-Muktefâf min târîhi'l-Yemen*, Beyrut 1407/1987; Fazl Ali Ahmed Ebû Gânim, *el-Kabile ve'd-devle fi'l-Yemen*, Kahire 1410/1990, s. 136-152; R. D. Burrowes, *Historical Dictionary of Yemen*, Lanham 1995, s. 25-54; Hasan Hudayrî Ahmed, *Kıyâmü'd-Devletî'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1996, s. 53-91; Mim Kemal Öke – Lutfullah Karaman, *Millî Mücadele Dönemi'nde Yemen-Türkiye İlişkileri*, İstanbul 1997, s. 9-23; Ahmed Şevkî İbrâhim el-Amerrecî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye fi'l-meşriki'l-İslâmî*, Kahire 2000; C. E. Farah, *The Sultan's Yemen*, London 2002, s. 155-174; Abdülazîz Kâid el-Mes'ûdî, *el-Yemenü'l-mufaşır*, [baskı yeri yok] 1425/2004 (Dârü'l-meccid), s. 338-358; P. Crone, *Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh 2004, s. 99-109; Abdullah b. Muhammed b. İsmâil, *ez-Zeydiyye*, San'a 1424/2004, s. 109-114; Seyyid Mustafa Sâlim, *el-Fet-hu'l-'Osmanî el-evvel li'l-Yemen*, [baskı yeri yok] 2006 (Dârü'l-kütüb), s. 188 vd.; Ali b. Abdullah el-İryânî, *el-Mevkıfû'l-Yemenî mine'l-hükmi'l-'Osmanî eş-şânî*, Dimaşk 2008, s. 396 vd.; E. Landau-Tasserou, "Arabia", *The New Cambridge History of Islam* (ed. Chase F. Robinson), Cambridge 2010, I, 424-426; Abdul Ali, "The Zaydis of Yemen-An Account of Their Rule and Achievements", *HI*, XXII/1 (1999), s. 17-26; Yusuf Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, Adana 2007, s. 55-92; A. S. Tritton – [Neşet Çağatay], "Ressiler", *İA*, IX, 690-692; R. Strothmann, "Zeydiyye", a.e., XIII, 549-551; G. R. Smith, "al-Yaman", *EI*² (İng.), XI, 271-274; W. Madelung, "Zaydiyya", a.e., XI, 477-481; Hüseyin Abdullah el-Ömerî, "ez-Zeydiyye", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a-Beyrut 1423/2003, II, 1516-1528.

İLYAS ÜZÜM

ZEYDİYYE

(الزيدية)

II. (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Küfe'de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şii fırkası.

İsmi Hz. Hüseyin'in Ali Zeynelâbidîn'den torunu olan Zeyd'den alır. Kaynaklarda Zeyd b. Ali'nin 122 (740) yılında Emevîler'e karşı ayaklanmasıyla ilgili bazı olaylardan bahsedilir. Bunlardan ilki, Zeyd ile Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik arasında Hz. Ali'nin vakıflarının idaresiyle il-

gili sorunların çözümü tartışması, diğeri de Küfeliler'in Zeyd'i isyana teşvik etmesi konusunda eski Irak Valisi Hâlid b. Abdullah'la yüzleştirilmek için Küfe'ye celbedilmesi hadisesidir (Taberî, VII, 164-166; Ya'kübî, II, 256). Hişâm'ın, huzuruna getirttiği Zeyd'e hakarete bulunarak onu yarıdan uzaklaştırmasına iktidardan memnun olmayan Küfeliler'in teşviki de eklenince Zeyd, Emevîler'e karşı düşündüğü ayaklanmayı başlattı. Aslında Zeyd'in isyanı Hişâm ile arasındaki siyasî çekişmeden kaynaklanmaktadır. Zeyd, hilâfetin Ali oğullarına ait bulunduğu, bunun için mücadeleye girip Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine davet eden kimsenin imam olması gerektiğine inanıyordu (Neşvân el-Himyerî, s. 188). Bu arada Emevî-Hâşimî çekişmesi, Emevîler'in kötü yönetimi, özellikle Ali oğullarına karşı uyguladıkları haksız politikalar ve onları toplum içinde rencide etmeleri halkın Emevî iktidarına duyduğu tepkiyle birleşince isyan kaçınılmaz bir duruma geldi.

Vâsıl b. Atâ ile Ebû Hanîfe gibi dönemin önde gelen isimleriyle yakın ilişkisi bulunan Zeyd, 121 (739) yılında Küfe'ye yerleşerek halkı Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti çerçevesinde zalimlerle cihada, mazlumların hakkını korumaya, Ehl-i beyt'in imâmetini benimsemeye davet etmeye başladı ve halktan biat istedi. Vali Yûsuf b. Ömer es-Sekafî durumu öğrenince Zeyd'i arattı fakat Zeyd bulunamadı. Bunun üzerine Zeyd'in mensuplarının mescidde toplanmalarını emretti. 1 Safer 122 (6 Ocak 740) gecesi ayaklanan Zeyd, bazı taraftarlarının hapsedilmesi yüzünden belirlenen tarihi bir hafta öne alarak 23 Muharrem 122 (29 Aralık 739) gecesi 218 mensubu ile Emevî ordusuna karşı çıktı. Ancak yapılan savaşta öldürüldü (İbn Sa'd, IV, 12). Onun isyan girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen görüşleri ve özellikle imam olacak kişinin bizzat silâhla ortaya çıkıp mücadele etmesi yolundaki tavrı Zeydiyye'nin imâmet görüşünün şekillenmesinde belirleyici oldu. İsyân esnasında Hz. Ebû Bekir ile Ömer hakkındaki görüşlerini soran bazı mensuplarına her ikisi için iyilikten başka bir şey söyleyemeyeceğini, atalarından da onlar hakkında iyilikten başka bir şey duymadığını belirtti (Eş'arî, s. 65; Bağdâdî, s. 56). Bunun ardından kendisini terkedene Râfıza denildiği gibi onun bu yaklaşımı en faziletli (efdal) varken daha az faziletli (mefdûl) olanın imâmetinin câiz olduğu görüşünü gündeme getirdi. Buna göre hilâfette ve-

raset değil fazilet önemlidir ve Ali b. Ebû Tâlib'den daha az faziletli olan Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfeti de meşrûdur.

Zeyd'in isyanıyla ortaya çıkan bu siyasî hareketin Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860) döneminde itikadî bir mezhep halinde teşekkülüne kadar Zeydîler kendi hakları olduğuna inandıkları iktidarı ele geçirmek için önce Emevîler'e, ardından Abbâsîler'e karşı bir dizi isyan hareketine giriştiler. Zeyd'in ölümünden sonra Horasan'a kaçan oğlu Yahyâ yakalanıp 125 (743) yılında Cûzcân'da öldürüldü. Emevîler'in yıkılması ve Abbâsîler'in iktidara gelmesi Zeyd taraftarları açısından farklı bir durum meydana getirmedi. Emevîler'e karşı birlikte hareket ettikleri Abbâsîler'in kendilerini aldattığını düşünen Zeydiyye mensuplarından Abbâsî iktidarına yönelik ilk isyanı Muhammed en-Nefsüzzekiyye gerçekleştirdi, fakat Muhammed 145'te (762) Abbâsî Halifesi Mansûr tarafından öldürüldü (Ya'kübî, III, 111). Muhammed'in kardeşi İbrâhim b. Abdullah Basra'da ayaklandı ve o da aynı yıl Küfe yakınlarında katledildi. Hasan b. Ali soyundan gelen Hüseyin b. Ali Sâhibü Fah, Medine Valisi Abdülazîz b. Abdullah'ın Ali oğullarına yönelik kötü muameleleri yüzünden Halife Hâdî-İlelhak zamanında isyan başlattıysa da Fah vadisinde feci şekilde öldürüldü (169/786). Bu savaşın kurtulan İdrîs b. Abdullah Mısır'a kaçtı, onun soyundan gelenler Kuzey Afrika'da İdrîsîler Devleti'ni kurdular. Yahyâ b. Abdullah ise Taberistan bölgesine gidip faaliyetlerine devam etti. 199 (815) yılında İbn Tabâtabâ diye bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim Küfe'de (Ya'kübî, II, 397), 219 (834) yılında Muhammed b. Kâsım b. Ali es-Sûfî Horasan'da ayaklandı, her ikisi de başarılı olmadı (Taberî, VII, 224). Bu süreçte Kâsım b. İbrâhim'den önce Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir, Hârûn b. Saîd el-İclî, İbn Hay olarak da bilinen Hasan b. Sâlih el-Kûfî ve Ebter lakaplı Kesîrünevâ gibi isimlerin özellikle imâmet konusundaki görüşleriyle Zeydî düşüncesinin şekillenmesine katkı sağladıkları görülür (Eş'arî, s. 66-69; Bağdâdî, s. 51-55). Zeydiyye'nin görüşlerini ilk defa düzenleyen kişi ise Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'dir. 169'da (785) Medine'de doğan Kâsım b. İbrâhim'in 202 (817) yılından itibaren kendi adına davette bulunduğu, Mekke, Medine, Küfe, Rey ve Taberistan'dan çok sayıda kişinin kendisine biat ettiği, taraftarlarının teşvikine rağmen isyan etmeyerek ilmî faaliyetlere ağırlık verdiği bilinmektedir (Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s.